Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Kruispunt van magnifieke onmogelijkheden
Verslag VVPT-studiedag 12 juni 1998

Rudy Vandenborre

Misschien liet de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie zich inspireren door haar twaalfjarige 'leeftijd' bij de organisatie van haar jaarlijkse studiedag op 12 juni 1998 in het UPC-Kortenberg. Met *Het voorjaarsontwaken* wilde de VVPT immers aandacht geven aan psychotherapie met adolescenten en aan de adolescent als thema in het psychotherapeutisch proces.
Zoals gewoonlijk was de opkomst groot. Ik vernam in het publiek dat de klinische relevantie van de VVPT-studiedagen zeer gewaardeerd wordt.
In haar inleiding contrasteerde Martine Sucaet treffend het idyllische ontwaken van de natuur met het primitief- en explosief-krachtige van dit fenomeen. Vaak reageren volwassenen net zo onrustig op adolescenten als het eerste publiek op Stravinsky's *Sacre du Printemps*. Ook de theaterteksten *Lulu* en *Frühlingserwachsen* van Frank Wedekind zijn doordrongen van het destructieve in al dat bloesemen, van de gevaren van verval in het ontluiken. Wedekind was een artistiek voorloper van Freud omdat hij het conflict tussen seksualiteit en moraal centraal stelde.
Met een kort en goed overzicht van belangrijke theoretici op het gebied van adolescentie (Jones, Bernfeld, Geleerd, Anna Freud, Josselson, Blos, Laufer & Laufer) baande Sucaet de weg voor de tweede spreekster.
Nicole Vliegen sprak vanuit haar ervaringen met zowel residentiële (UPC-Kortenberg) als ambulante behandelingen van ernstig gestoorde adolescenten. Ze besteedde, in navolging van Winnicott, aandacht aan de veranderde agressiehuishouding in het adolescentaire driftleven. Onbewust zijn opgroeien en de plaats in de generatielijn innemen een agressief en moorddadig gebeuren. Beheersing van agressie is één ontwikkelingstaak, integratie van een rijp seksueel lichaam in het zelfbeeld is een andere. Indien dit misgaat wordt het seksuele lichaam verworpen en eventueel aangevallen (automutilatie, vérgaande promiscuïteit, zelfmoordpogingen). Laufer en Laufer spreken dan van een 'developmental breakdown'.
Als derde ontwikkelingstaak besprak Nicole Vliegen het bewerken van de vroegere persoonlijkheidsontwikkeling, wat Peter Blos het tweede individuatieproces van de adolescentie noemt. Conflicten uit de vroege kindertijd worden herhaald, gereorganiseerd en opnieuw geïntegreerd. Een nieuwe lente heeft zo zijn oude geluiden.
Waar de eerste individuatie bezegeld wordt door de internalisatie van de ouderobjecten, is de tweede individuatie mogelijk dankzij de onthechting van deze objecten en verloopt ze noodzakelijkerwijze via regressieve reactivering van vroegkinderlijke banden.
Dit maakt volgens Vliegen dat de onbewuste inhouden therapeutisch gemakkelijker bereikbaar zijn, en dát in een leeftijdsfase die cruciaal is voor de verdere ontwikkeling. Het deed mij denken aan Dolto's 'adolescence comme deuxième chance'.
Nicole Vliegen wist de therapeutische bewerkbaarheid overtuigend te illustreren aan de hand van een casus van een vijftienjarig meisje dat ten gevolge van een psychotische decompensatie eerst residentieel en vervolgens ambulant behandeld werd.
Nog meer klinisch materiaal bracht Irene Mettrop-Wurster. Zij berichtte over een psychoanalytische psychotherapie met een zeventienjarige adolescente, die uitliep in een klassieke kuur. Opvallend vond ik dat een streng gestructureerde en hoogdrempelige intakeprocedure dit meisje aangemoedigd had om aan de thera-

pie te beginnen ('Die mevrouw neemt haar werk ernstig op, daar zal ik goed mee kunnen werken').
Mettrop-Wurster pleit voor een voorzichtige aanvang van adolescentenbehandelingen. Jongeren zijn zo buitengewoon gevoelig voor contacten met volwassenen dat Mettrop-Wurster het vertrouwen niet wil schaden door bijvoorbeeld te verwijzen. Ze pleit ervoor dat indicatieonderzoeker en behandelaar één persoon zijn. Na een periode van steunende exploratie kan dan een definitief kader bepaald worden.
Bij het verslag van de analyse zélf viel mij op hoeveel belang Mettrop-Wurster hecht aan de analyse *van* de overdracht. Ik vroeg mij af in hoeverre dit samenhangt met het kader. Misschien geeft een kader van vijfmaal per week (bij mijn weten in België niet voorkomend) meer aanleiding tot interpretatie en gestage, minutieuze doorwerking van overdrachtsgevoelens (de analytica vond verschillende maandagsessies 'rommelig'). Dit contrasteert met de stellingname inzake techniek binnen de Belgische School voor Psychoanalyse, waarbij gesteld wordt dat bij neurotici de analyse *in* de overdracht dient te gebeuren. Analyse van de overdracht ('... entendre et interpréter tout ce qui est dit comme signifiant transférentiellement l'irruption des prototypes archaiques ...') wordt zelfs beschouwd als 'une violence gratuite' (Vergote 1996, p. 17).[1]
Mettrop-Wursters verslag stimuleerde aldus het ter discussie stellen van beide theoretisch-technische posities en hun samenhang met het kader – belangrijke en moeilijke vragen die de middagpauze 'doorkruisten'.
Na de lunch onderhield Mark Kinet ons over 'nazomernachtdromen'. Vanuit de volwassenenpsychiatrie (St. Jozefskliniek – Pittem) kon hij sommige decompensaties terugvoeren op wat een onafgewerkte adolescentie genoemd zou kunnen worden.
Kinet gaf zeer eloquent een poëtisch geconstrueerde inleiding op Lacan om een aantal existentiële onvermogens te kunnen blootleggen. ('Il n'y a pas de rapport sexuel.' 'La femme n'existe pas.') Deze structurele onmogelijkheden worden volgens Kinet bij een gezonde afronding van de adolescentie op zich genomen en geïntegreerd. Indien deze symboligene castraties niet tot stand komen, steekt het conflict niet zelden de kop weer op in de nazomer van het leven (midlifecrisis). Vanuit deze optiek kunnen mijns inziens ook de eigen dood en sterfelijkheid als te integreren ultieme castraties beschouwd worden, als structurele scharnierpunten tussen adolescentie en volwassenheid.
Origineel lijkt mij dat Kinet Lacans structurele theorie ontwikkelingspsychologisch wil bijkleuren, in de zin dat hij de positiebepaling van het subject ten opzichte van de existentiële onvermogens ook beschouwt als een ontwikkelingstaak van de adolescentie (of jong-volwassenheid?). Deze thesis bleef wat onuitgewerkt, wat bleek uit de discussie achteraf. Tijdens deze lezing schoten mij de verzen van Leonard Nolens te binnen:

'Ik ben altijd achttien. Ik ben altijd het kruispunt,
Hier, van al mijn magnifieke onmogelijkheden.'

Als laatste spreekster had de VVPT antropologe-jeugdauteur Marita De Sterck uitgenodigd om inwijdingsrituelen en -verhalen uit niet-Westerse culturen toe te lichten. Het rijke materiaal (ook uit eigen onderzoek bij Indianen), de dia's en de niet-idealiserende analyse van initiatieriten zorgden voor een uiterst boeiende lezing.
Antropologische gegevens boeien op paradoxale wijze omdat via de aandacht voor cultuurverschillen ook het gemeenschappelijke – en dus existentieel menselijke – duidelijker wordt. Zo viel op dat verscheidene ontwikkelingstaken die Sucaet en Vliegen in de voormiddag vanuit een psychoanalytisch standpunt uiteenzetten, hun echo vonden in de krachtlijnen die De Sterck waargenomen had: de 'inschrijving' in het vruchtbare lichaam, de separatie van de ouders, de terugkeer in de tijd (van voorouders), de lichamelijke en emotionele begrenzing (vaak via onderwerping aan gruwel), de ode aan het imaginaire, het (leren) woorden geven. Enkel de confrontatie met de dood kwam vanuit psychoanalytische hoek minder aan bod.
Marita De Sterck vertelde hoe ze Navajomeisjes

op de enkele dagen van de inwijding als persoon zag veranderen, in positieve zin getekend door de intense ervaringen van de rituelen. Zo kregen deze meisjes bijvoorbeeld gedurende één nacht antwoord op alle (alle!) vragen die ze aan moeders, tantes en andere oudere vrouwen konden stellen. Zo'n ritueel is wellicht ook psychohygiënisch voor de ouderen.
Misschien, denkt De Sterck, dienen rituelen om de volledigheid van de realiteit te bevestigen, de uiteindelijke verbondenheid van leven en dood, iets wat zonder ritueel wellicht niet te ervaren is.
De Sterck – zelf schrijfster van jeugdboeken (*Indianenverhalen*, *Zoë zwijgt*) – signaleerde dat deze thematiek in onze Westerse cultuur weinig aanwezig is, behalve in de moderne jeugdliteratuur (cfr. *De roos en het zwijn* van Anne Provoost).
Wij hadden er in de loop van deze geslaagde studiedag alvast een glimp van opgevangen.

Noot

1. Vergote fundeert dit door de spreekact van de analysant centraal te stellen. Het verlangen van het subject om te spreken, om zich uit te spreken, is de 'motor' van de analyse. Dit verlangen haalt zijn dynamiek uit twee bronnen: '... d'une part, la pression d'une obscurité intérieure et, d'autre part, la mi-conscience d'être soi-même et de pouvoir le devenir plus pleinement en parlant – en (se) disant – à celui qui écoute dans la disposition identifiée d'analyste' (Vergote 1996, p. 18).

Literatuur

Nolens, L. (1994), *Honing en as*. Querido, Amsterdam.

Vergote, A. (1996), De la technique analytique. *Textes Ecole Belge de la Psychanalyse* 10, p. 9-22.

R. Vandenborre, Belgische School voor Psychoanalyse, is werkzaam in het centrum voor geestelijke gezondheidszorg van de Vrije Universiteit Brussel en in privé-praktijk te Groot-Bijgaarden.

Distantie
Besloten symposium Tijdschrift voor Psychoanalyse

Frans Schalkwijk

Schrijven is vaak zowel een bevredigende als een eenzame bezigheid. Leo Vroman verzucht in het gedicht *Voor wie dit leest*: 'Ik zou wel onder deze bladzij willen zijn / en door de regels heen van dit gedicht / kijken in Uw lezende gezicht / en hunkeren naar het smelten van Uw pijn.' Wellicht ervaren de redacteuren van het Tijdschrift voor Psychoanalyse hetzelfde tijdens hun redactionele werkzaamheden en organiseerden zij mede daarom op vrijdag 2 oktober een besloten symposium over distantie waarop de afstand tussen redactie en achterban actief werd overbrugd. Hoofdredacteur Hans Reijzer verwelkomde bestuursleden van de ondersteunende psychoanalytische organisaties en auteurs die de afgelopen jaren in het tijdschrift hebben gepubliceerd. Reijzer constateerde naast een lichte groei van het aantal abonnementen, dat er nog steeds een afstand is tussen de verschillende culturele groepen van het tijdschrift, te zien aan de geringe mate waarin uit elkaars werk wordt geciteerd. Wellicht duidt dat op een gebrek aan vertrouwen of onbekendheid met elkaar, maar in ieder geval is het een punt van zorg voor de redactie.
De drie lezingen van drie redacteuren van het tijdschrift vormden een goede weergave van mijn beleving van de gebruikelijke inhoud van het tijdschrift: er was een Vlaming met een bijna poëtisch voorgedragen theoretische beschouwing, er was een psychoanalytica die dicht bij het klinische werk bleef en een wetenschapper/niet-psychoanalyticus met een beschouwing en een gedicht. Voor mij, behorend tot de klinische werkers, stond de inhoud soms ver van me af en was ik al blij als ik het begreep, soms was hij zo dichtbij dat ik wel op elke slak zout zou willen leggen.
De Vlaamse psychoanalyticus Michel Thys sprak over het spanningsveld van de 'intieme afstandelijkheid van het subject'. Kenmerkend voor het menselijk subject is afstand te kunnen nemen ten opzichte van zichzelf: iemand die 'zichzelf wil vinden in therapie' moet afstand

nemen van zichzelf. We zijn hiertoe in staat via ons denken en middels symboliek, maar de genomen afstand dient slechts tijdelijk te zijn en te worden gevolgd door een terugkeer. In een voortdurende beweging in tijd en ruimte, als in de baan van een boemerang, beweegt het subject tussen afstandsname en versmelting, verdringing en bewustwording. Een impliciete verwijzing naar Bollas maakte aan 'the shadow of the subject' duidelijk dat een mens ook steeds met zijn eigen schaduw in contact is. De poëet Thys stelt dat analytici meer geïnteresseerd zijn in de microscopisch kleine bewegingen van de fladderende kolibrie dan in het klapwieken van de flamingo. De extreme polen van de beweging adstrueerde Thys met de opvattingen van Bion en Lacan. In een psychotische toestand verliest de toe-eigeningspool van de distantiëringsbeweging haar aantrekkingskracht en schiet het subject weg in een hallucinatoire wereld. Wat intieme afstandelijkheid had kunnen zijn, verwordt dan tot verstikkende oneindigheid. Lacan beschrijft de pool van afwezigheid van afstand als het subject door een loodzware aantrekkingskracht door zijn eigen kern ('het ding') wordt opgezogen en elke symboliserende afstandsname wegvalt.

De klinische praktijk werd vertegenwoordigd door de psychoanalytica Eugenie Oosterhuis, die het begrip distantie uitwerkte vanuit de afstand tussen analysant en analyticus. In een toegankelijk betoog stipte zij verschillende aspecten aan waarin die afstand een rol speelt. Refererend aan het 1997-themanummer van de *Journal of Clinical Psychoanalysis* verdedigde zij het standpunt van de *main-stream* psychoanalyse en het gevaar van fragmentatie van de psychoanalyse door schoolvorming. Het vinden van de juiste afstand, in de klinische praktijk te vinden in abstinentie of neutraliteit, is een lastig probleem. Als een moeder die haar peuter in de separatie-individuatiefase laat weggaan en op schoot laat terugkomen en hem frustraties niet onthoudt, moet de analyticus zoeken naar de juiste afstand om de autonomie van de analysant te laten ontstaan. De analyticus zal zich daarbij, net als de moeder, beperkingen moeten opleggen. Met evident afgrijzen citeert Oosterhuis enkele uitspraken van Renik en Gerson, waarin alle klinische kennis subjectief wordt verklaard, zelfonthulling van de analyticus gemeengoed wordt en de relationeel geconstrueerde subjectiviteit het uitgangspunt vormt. Grenzeloosheid van de analyticus werd geadstrueerd aan de hand van de werkwijze van Lindon, die in sommige fasen van de analyse de analysant de lengte en frequentie van de zittingen liet bepalen (soms drie sessies per dag). Het is duidelijk dat spreekster zich zorgen maakt over wilde ontwikkelingen, maar Oosterhuis gooit naar mijn mening op een te zure toon het kind met het badwater weg door een mafkees als Lindon of accenten van bepaalde scholen als voorbeeld te nemen en daar dan vervolgens op te schieten. Puberale theorieën zijn waarschijnlijk lastig voor moeders, maar ach, soms groeien er wel leuke volwassenen ideeën uit.

De derde uitwerking van het thema distantie bood de hoogleraar in de Franse taal- en letterkunde Henk Hillenaar, door in te gaan op de gelaagdheden in de taal en in ons innerlijk (de 'bathmologie'). Hillenaar maakt een theoretische driedeling in niveaus van afstand, en daarmee drie ruimtes, in de innerlijke realiteit. Boeiend was de manier waarop Hillenaar ter illustratie hiervan het gedicht *Afsluitdijk* van Vasalis voordroeg en analyseerde. Vanuit de ontwikkeling gezien zijn er op het vroegste, metonymische niveau directe nabijheid en symbiose en is er geen sprake van afstand. Afstand ontstaat pas als metaforen in het spel komen, wensvervulling wordt uitgesteld of op afstand plaatsvindt en zelfreflectie een rol speelt: je ziet niet alleen het direct bekende, maar je komt ook in de spiegel het beeld tegen van de ander die je ook kunt zijn. Het ontstaan van dit niveau van innerlijke afstand situeert Hillenaar in de oedipale fase, met als kenmerk dat het conflict wordt aangegaan. Identiteit wordt dan de mate van afstand, van vrijheid, waarmee we de beide niveaus verweven. Post-oedipaal ontstaat het niveau waarop je overlegt, beschouwt en te rade gaat en nog meer innerlijke distantie mogelijk is. Door deze vergrote afstand kunnen we hoopvol in het leven staan, als ik Hillenaar goed begrepen heb.

Inmiddels was het publiek doorgezeten. De complexiteit van de lezingen stond in schril

contrast met de simpele uitvoering van de houten stoelen. Toch gebeurde vervolgens juist wat de redactie beoogde met het symposium en kwam een discussie op gang over de lezingen. De 'theoretici' doken in het verschil tussen de twee niveaus van Lacan versus de drie niveaus die Hillenaar beschreef en zochten naar overeenkomsten en verschillen. Voor de een is Lacan zo negativistisch omdat alles illusionair zou zijn, terwijl voor de ander Lacan op het symbolische niveau ook 'relatieve vrijheid' beschrijft. De 'clinici' wilden de concepten graag geadstrueerd zien, bijvoorbeeld aan de hand van afstandsniveaus in de overdracht. Zou je bijvoorbeeld kunnen zeggen dat op het metonymische niveau van de directe werkelijkheid de intrasubjectieve nabijheid en op het metaforisch niveau de intersubjectieve nabijheid meer centraal staat? Na de suggestie van een toehoorder nog in te gaan op het redactiebeleid (artikelen levendiger maken door co-referaten op te nemen?) was het plotseling tijd. Daan Daniëls bood namens de Stichting Tijdschrift voor Psychoanalyse de redactie een forse kist wijn aan. Zou hij aanvoelen dat ze na een redactionele vergadering behoefte hebben de eenzaamheid van redactiewerk weg te drinken? De afsluitende borrel was gezellig en bracht inderdaad de ontmoetingen die de redactie beoogt. Over twee jaar weer.

Dr. F.W. Schalkwijk, psychotherapeut en psychoanalyticus i.o., is werkzaam in eigen praktijk.